

active discussions on these words and their nature, the question is still being debatable. The main Western and Russian hypotheses on the *nHN* and *Dt* from the end of 20th to the beginning of 21st centuries are analyzed.

Keywords: Eternity, *neheh*, *djet*, Egyptology, Historiography.

УДК 94(53):930.2

Д. В. Шестопаець

**БІЛЯ ВИТОКІВ ІСЛАМО-ХРИСТИЯНСЬКОЇ ПОЛЕМІКИ:
ПРОРОК МУХАММАД ТА ДЕЛЕГАЦІЯ НАДЖРАНУ**

Однією з найбільш цікавих та актуальних проблем вивчення формативного періоду ісламу є відносини пророка Мухаммада та його общини віруючих з іудеями та християнами. Однак якщо соціально-політичні аспекти цих відносин є достатньо дослідженими, то процес ідеологічної боротьби та взаємного обміну ісламу з попередниками по авраамічній традиції залишається в сфері гіпотез та припущень. Причиною цього є, з одного боку, дуже мала увага джерел до висвітлення цих питань, а з іншого – ідеологічне забарвлення проблеми та полемічний підтекст будь-яких можливих висновків. Разом з тим, аналіз нечисленних повідомлень про контакти пророка Мухаммада з християнами є абсолютно необхідним для розуміння того, як відбувалося ідеологічне розмежування цих двох релігій та формувалися засади та магістральні лінії полемічної традиції.

Найбільш важливим джерелом для визначення ставлення раннього ісламу до християнства безумовно є священна книга мусульман – Коран. Однак полемічні аргументи, зафіксовані в ньому, демонструють, що уявлення Мухаммада про християнство було доволі нечітким та поповнювалося за рахунок розрізаних та випадкових повідомлень, отриманих у торгівельних подорожах, розповідей або, можливо, від представників християнських сект, що приходили до Мекки та Медини. Окрім того, аяти Корану практично не містять вказівок на приводи чи контексти, у яких з'являлося те чи інше повідомлення про християнство. І якщо фактична точність змісту аятів з мусульманської точки зору не може бути предметом обговорення, то другий "недолік" – визначення можливого приводу появи того чи іншого аяту – прагнув компенсувати окремий жанр богословської традиції – *асбаб ал-нузул* ("причини послання"), а також широкий корпус екзегетичної традиції – *тафсіри*, або тлумачення Корану.

Інформативна цінність цих творів є достатньо низькою, адже тлумачники бачили своє завдання, у першу чергу, у філологічному

коментарі та роз'ясненні пасажів незрозумілих з точки зору лексики та синтаксичної побудови речень. По-друге, тафсіри з нефілологічними коментарями почали створюватися тільки у кінці IX ст. н.е., коли епістемологічний зв'язок з першим поколінням мусульман був вже давно втраченим і муфассірам залишалося ніщо інше, як задовольнитися наявними свідченнями вербальної традиції. Тобто реальний зміст та контекст багатьох аятів не був однозначно відомим вже першим після *асхабів, ансарів та табі'ун* поколінням мусульман, не кажучи вже про те, що далеко не всі аяти ставали предметом вдумливого та систематичного аналізу в перші століття формування ісламської богословської традиції. Саме тому тлумачення окремих аятів є не більше як припущеннями пізніших коментаторів та інтерполяціями на базі усього комплексу одкровення.

Не дивлячись на це, *тафсіри* та твори *асбаб ал-нузул* є чи не єдиним джерелом, що містить хоча б окремі повідомлення про контакти пророка Мухаммада з християнами. Аналіз цих повідомлень в екзегетичній літературі є важливим кроком на шляху до розуміння механізмів формування ісламського богослов'я.

Отже мета цієї статті – розглянути повідомлення про особисті полемічні суперечки пророка Мухаммада з християнами та їхній зв'язок з антихристиянською полемічною традицією в ісламі в цілому.

Необхідно зазначити, що в історичних джерелах практично відсутні повідомлення про наявність значної кількості християн у Мецці чи Медині. Саме тому головними християнськими опонентами Мухаммада в мусульманській традиції стали племена Наджрану, області на півночі Ємену.

Джерела містять згадки декількох головних зіткнень Пророка з християнами, однак центральним епізодом став візит делегації християн з Наджрану (وفد نجران) у 10/632–3 році, результатом якого стало підписання договору, що окреслив статус християн як "людей Книги" у новоствореній мусульманській державі [10, с.287–290]. Цей договір вже неодноразово був предметом суворого текстологічного аналізу (дивіться, наприклад, [8]), натомість релігійна полеміка, яка супроводжувала його підписання, залишилася практично поза увагою дослідників, за виключенням декількох загальних статей В. Шмукера [6; 5], Л. Массіньона [3] та Р. Стросманна [7], присвячених делегації в цілому. Важливість події делегації з Наджрану підтверджується тим, що саме їй, за визначенням тлумачників Корану, були присвячені близько вісімдесяти початкових аятів сури Алу 'Імран. У коментарях до цих аятів містяться головні нарративи про полеміку пророка Мухаммада з християнами. Ця полеміка в екзегетичній традиції отримала назву "ал-мубагала" (المباهلة), тобто "проклинання одне одного".

Перший з епізодів наводиться найповніше у "Джамі' ал-байан" ал-Табарі у коментарі до аятів 1–2 сури. Починається він з того, що до Пророка прибуває значна делегація з Наджрану на чолі з чотирнадцятьма

благородними особами, серед яких були представники племінної еліти та духовенства – "ставленики візантійських імператорів" [11, с.161]. Далі ал-Табарі наводить таку версію подій за Ібн Ісхаком (уринок 1):

"Вони (християни) прибули до посланника Аллаха, нехай благословить його Аллах та привітає, в Медину і зайшли до нього в його мечеть у складі племені Балхаріс б. Ка'б, коли він творив молитву *ал-'аср*, вдягнені в одяг жителів Ємену – джубби та плащі. І сказав [Ібн Ісхак]: "Говорить дехто з асхабів посланника Аллаха, нехай благословить його Аллах та привітає, хто бачив їх у той день: "Ми не бачили вже такого розміру делегації, як була їхня, після них". І прийшов час їхньої молитви, і вони стали на молитву в мечеті посланника Аллаха, нехай благословить його Аллах та привітає. І сказав посланник Аллаха, нехай благословить його Аллах та привітає: "Дозвольте їм!". І вони молилися на схід. І сказав [Ібн Ісхак]: "І були імена чотирнадцяти з них, кому вони (християни Наджрану) довіряють свої справи: ал-'Акіб і то був Абд ал-Масіх, ал-Сайїд, і то був ал-Айхам, і Абу Харіса б. 'Аклама, брат Бакра б. Ва'іла, і Авс, і ал-Харіс, і Зайд, і Кайс, і Йазід, і Набіх, і Хувайлід б. 'Амр, і Халід, і 'Абд Аллах, і Йуханніс – серед шістдесяти вершників". І говорив з них Пророк, нехай благословить його Аллах та привітає, до Абу Харіси б. 'Аклами, ал-'Акіба 'Абд ал-Масіха та ал-Айхама ал-Сайїда, а вони є християнами по релігії царя ("'ала дін ал-малік" позначає малькітів, тобто православних. – *Д. Ш.*), бо, не дивлячись на всі розбіжності між ними, говорять: "Він (Ісус) є Аллах". А ще говорять: "Він є дитиною Аллаха". А ще говорять: "Він є третій з трьох" по слову Аллаха, Великий Він і Славний: "Ми зробили", "Ми наказали", "Ми створили". І вони говорять: "Якщо би був [Бог] одним, то казав би: "Я зробив", "Я наказав", "Я розсудив", "Я створив", а так є Він (Аллах), і 'Іса, і Мар'ям". І про все те, що вони говорять був посланий ал-Кур'ан, і згадав Аллах в ньому для свого Посланника, нехай благословить його Аллах та привітає, те, що вони говорять. І коли заговорили до нього два вчені мужі [з християн], сказав їм посланник Аллаха, нехай благословить його Аллах та привітає: "Віддайте себе [Аллахові]!". Вони сказали: "Ми вже зробили це". Сказав [посланник Аллаха]: "Воістину ви ще не зробили це, то ж віддайте себе [Аллахові]". Вони сказали: "Так, ми вже віддали себе [Аллаху] до тебе". Сказав [посланник Аллаха]: "Ви збрехали! Не дає вам віддатися [Аллахові] приписування Аллаху, Великий Він і Славний, дитини, і ваше поклоніння хресту, і ваше вживання свинини". Вони сказали: " [Якщо не є 'Іса дитиною Аллаха], то хто його батько, о Мухаммад?". І замовк посланник Аллаха, нехай благословить його Аллах та привітає, і нічого їм не відповів. І послав Аллах про те, що вони говорили і про всі розбіжності серед них початок сури Алу 'Імран вісімдесят з лишком аятів" [11, с.162].

Цей пасаж є найбільш детальним, його частини використовувалися як самостійні нарративи для пояснення походження інших аятів цієї сури. Окрім слів самого пророка ал-Табарі додає власні

коментарі до полемічних питань, що виникали в Корані. Зокрема, він пов'язує ствердження християнами догмату Трійці з тим, що Бог в священних текстах презентує себе у множині першої особи – "ми зробили", "ми наказали" і т.п. Так само ал-Табарі вважає, що усі напрямки християн, не дивлячись на їхні розбіжності, єднає віра в те, що Ісус Христос є богом, а точніше самим Аллахом або його дитиною.

У коментарі до цих самих аятів ал-Табарі наводить також іншу версію полемічного зіткнення (уривок 2):

"Розповів нам ал-Масна, сказавши: "Розповів нам Ібн Ісхак, сказавши: "Розказав нам Ібн Абу Джа'фар від свого батька, від ар-Рабі' про Його слова: "Алм. Аллах – немає Бога, окрім Нього – Живого, Суцього", що той [ар-Рабі'] сказав: "Воістину християни прийшли до посланника Аллаха, нехай благословить його Аллах та привітає, і почали сперечатися з ним про Ісу сина Мар'ям. І сказали вони: "Хто його батько?", сказавши про Аллаха брехню та наклеп, немає бога, крім Нього, не брав він собі подружки або дитини. І сказав їм Пророк, нехай благословить його Аллах та привітає: "Хіба ви не знаєте, що не буває дитини, не схожої на свого батька?". Вони сказали: "Так, звичайно". Сказав [Пророк]: "Хіба ви не знаєте, що Господь наш Живий, невмирущий і що Іса є смертним?". Вони сказали: "Так, звичайно". Сказав [Пророк]: "Хіба ви не знаєте, що Аллах опікується кожною річчю – захищає її, зберігає її та дає їй все необхідне для існування?". Вони сказали: "Так, звичайно". Сказав [Пророк]: "Чи володіє Іса чимось з цього?". Вони сказали: "Ні". Сказав [Пророк]: "Хіба ви не знаєте, що від Аллаха, Великий Він і Славний, не приховане нічого на небі та на землі?". Вони сказали: "Так, звичайно". Сказав [Пророк]: "Чи знає Іса щось з цього, окрім того, що йому дано було знати?". Вони сказали: "Ні". Сказав [Пророк]: "Воістину Господь наш створив Ісу в утробі [матері його] як забажав. То чи ви знаєте це?". Вони сказали: "Так, звичайно". Сказав [Пророк]: "Хіба ви не знаєте, що Господь наш не їсть їжі і не п'є напоїв, і не випорожнюється?". Вони сказали: "Так, звичайно". Сказав [Пророк]: "Хіба ви не знаєте, що Ісу виносила жінка, як виносить жінка [свою дитину], а потім народила його, як народжує жінка свою дитину, а потім він був вигодуваний, як усі хлопчики. А потім він їв їжу та пив напої і випорожнювався?". Вони сказали: "Так, звичайно". Сказав [Пророк]: "То як же буде це, як ви стверджуєте?". Сказав [ар-Рабі']: "І вони зрозуміли [що неправі], але відмовилися [визнати це] через своє невірство. І послав Аллах, Великий Він і Славний, [цей аят]: "Алм. Аллах – немає Бога, окрім Нього – Живого, Суцього"" [11, с.163].

Інші подібні історії в *тафсірах* та творах "асбаб ал-нузул" фактично є варіаціями або повтореннями цих двох з певними змінами. Зокрема ал-Вахіді (пом. 468/1076 р.) у своєму "Асбаб ан-нузул" наводить історію дискусії з приводу трьох речей, які заважають християнам бути повністю відданими Аллаху (тобто *мусльманами*). Ця історія, на думку

ал-Вахиді, є конкретним приводом послання аятів 58–61 сури Алу ʿІмран (уривок 3):

"Від Йунуса, від ал-Хасана, що сказав: "прийшли два ченця з Наджрану до Пророка, нехай благословить його Аллах та привітає, і він сказав їм: Приймайте іслам – і ви віддасте себе (Аллаху). І вони сказали: Ми вже віддали себе (Аллаху) до тебе. І він сказав: Збрехали ви! Від ісламу вас відділяє поклоніння хресту та те, що ви говорите, наче Аллах має дитину, та те, що ви п'єте вино. І вони сказали (пророку): Що ти говориш про ʿІсу?". І сказав (ал-Хасан): "І замовчав Пророк, і був посланий ал-Кур'ан: від "Ось ми диктуємо тобі знамення та мудрі нагадування" до Його слів "Давайте покличемо наших синів та ваших синів" аяти. І закликав їх Пророк проклясти одне одного (ал-мула'ана) і привів ал-Хасана та ал-Хусейна, і Фатіму та її сім'ю, і свою сім'ю та дітей, мир йому! І сказав (ал-Хасан): "І вони (ченці) вийшли від нього (Пророка), і один з них сказав іншому: "Встановимо джиз'ю та не будемо з ним сперечатися клятвами". І вирішили (давати) *джиз'ю*". І сказав (ал-Хасан): "І вони повернулися (до пророка) і сказали: "Ми вирішили давати *джиз'ю* і не сперечатися клятвами"" [12, с.74].

Дуже важливим для розуміння образу Ісуса Христа в Корані є Алу ʿІмран, 59:

"Воістину ʿІса у Аллаха подібний до Адама: він створив його з праху, а потім сказав йому "будь!" – і той став" [1, с.57].

У цьому аяті, на думку мусульманських богословів, розкривається тайна народження ʿІси, що, хоч і не мав біологічного батька, все ж є лише творінням Аллаха, подібно до того як є творінням перша людина – Адам. До того ж, іменування ʿІси "словом Аллаха" виступає в цьому сенсі лише як символ того слова, яким ʿІса та Адам бути створені, а саме "будь!".

Для цього аяту у тафсірі ат-Табарі присутні численні варіанти передісторії, найбільш показовий з яких наступний (уривок 4):

"Був посланий [цей аят] про ал-ʿАкіба та ал-Саййіда з людей Наджрану, а вони двоє є християнами. Сказав Ібн Джарідж: "Дізналися ми, що делегація християн Наджрану прийшла до Пророка, нехай благословить його Аллах та привітає, і серед них були ал-Саййід та ал-ʿАкіб, на той час правителі общини Наджрану. І вони сказали: "О Мухаммад! За що ти обмовляєш нашого господина?". Він сказав: "Хто ваш господин?". Вони сказали: "ʿІса син Марйам. Ти стверджуєш, що він є раб". Сказав посланник Аллаха, нехай благословить його Аллах та привітає: "Так, воістину він є раб Аллаха та Його слово, що Він кинув Марйам, та дух від Нього". Вони розгнівалися і сказали: "Якщо ти кажеш правду, то покажи нам раба [Аллаха], що воскрешає мертвих, зцілює сліпих та ліпить з глини фігуру птаха, а потім вдихає в неї, як сказано в аяті... Але він (ʿІса) і є Аллах!" І замовк [Пророк], доки не прийшов до нього Джібріл і сказав: "О Мухаммад! "Воістину не увірували ті, хто говорять: "Воістину Аллах є Месія, син Марйам" – до кінця аяту". І

сказав посланник Аллаха, нехай благословить його Аллах та привітає: "О Джібріл! Воістину вони вимагали, щоб я повідомив їм про когось, подібного 'Ісі". І сказав Джібріл: "Приклад 'Ісі є як приклад Адама: створив його [Аллах] із праху, а потім сказав йому "будь!" – і він став". І коли прокинулися [християни] з ранку і повернулися до нього, він прочитав їм ці аяти" [11, с.296].

У цьому пасажі християни виступають активними та емоційними ініціаторами дискусії, звинувачуючи пророка Мухаммада у тому, що він применшує достоїнство Ісуса, коли називає його "рабом Аллаха". Цікаво, що в цій оповіді саме янгол Джібріл є консультативною особою для пророка Мухаммада: він не тільки доправляє одкровення від Аллаха, як це представляється в мусульманській традиції, – за необхідності він їх фактично створює, або ж його слова інтерпретувалися Мухаммадом як частина одкровення.

Аят 61 сури Алу 'Імран містить натяк на реальні дискусії, які відбувалися між пророком Мухаммадом та християнами Наджрану:

"І якщо хто-небудь буде сперечатися з тобою після того, як прийшло до тебе знання, то скажи: "Давайте покличемо наших синів і ваших синів, наших жінок і ваших жінок, нас самих і вас самих, а потім будемо взивати [до Бога] і спрямуємо прокляття Аллаха на брехунів" [1, с.57].

Ми вже частково згадали причини послання цього аяту за ал-Вахиді, однак тафсір ат-Табарі містить більш детальний опис цього полемічного епізоду і того, як саме відбувалося "проклинання" (уривок 5):

"Від 'Аміра, що сказав: "І наказав він, тобто Пророк, нехай благословить його Аллах та привітає, влаштувати взаємне проклинання з ними, тобто з людьми Наджрану, по Його (Аллаха) слову в аяті "І якщо хто-небудь буде сперечатися з тобою після того, як прийшло до тебе знання". І вони погодилися проклясти його (пророка) і обіцяли зробити це на наступний день. І відправились вони до ал-Саййіда та ал-'Акіба, а то були найрозумніші з них, і ті двоє послідували за всіма до одного розумного чоловіка з них. І розповіли вони йому те, про що сперечалися з посланником Аллаха, нехай благословить його Аллах та привітає. І сказав [той чоловік]: "Що ви наробили!" і примусив їх розкаятися у тому, що вони вчинили, і сказав їм: "Якщо він є пророком, і призове на вас [прокляття], то розгнівається Аллах на вас так, як ніколи раніше. А якщо б він був царем (янголом?) і повстав на вас, то не залишив би [Аллах] вас ніколи". І вони сказали: "І що нам робити, як ми вже пообіцяли?". Він сказав їм: "Якщо ви прийдете до нього завтра, і він запропонує вам те, щодо чого ви розійшлися, то скажіть: "Боже спаси нас!". І якщо він знову закличе вас [до прокляття], то скажіть йому: "Боже спаси нас!". І можливо він пробачить вам". І коли вони повернулися на наступний день, повернувся і Пророк, нехай благословить його Аллах та привітає, обіймаючи Хасана, тримаючи за руку ал-Хусайна, і Фатіма йшла позаду

нього. І закликав він їх до того, про що вони розійшлися учора. І вони сказали: "Боже спаси нас!". Потім він знову їх закликав [до того], а вони все казали: "Боже спаси нас!". І сказав [Пророк]: "Якщо ви відмовляєтеся, то приймайте іслам. І ви отримаєте те саме, що мають мусульмани, і будете зобов'язані робити те, що зобов'язані робити мусульмани, а якщо ви відмовляєтеся, то у приниженні давайте джиз'ю своєю рукою, як сказав Аллах, Великий Він і Славний (ал-Тавба, 29). І вони сказали: "Нічого в нас немає, окрім нас самих". Він сказав: "Якщо ви відмовитесь, то я відкину договір з вами, як того вимагає справедливість, як сказав Аллах, Великий Він та Славний (ал-Анфал, 58)". Вони сказали: "Немає в нас сили воювати з арабами, але ми будемо платити джиз'ю". І сказав [Амір]: "І встановив [пророк] для них кожен рік платити по дві тисячі одеж: тисячу в раджаб і ще тисячу в сафар". І сказав пророк, нехай благословить його Аллах та привітає: "Прийшов до мене посланник (янгол) повідомити про погибель людей Наджрану до того, як птахи на деревах [заспівають зранку?], якщо б вони погодилися на взаємне проклинання" [11, с.299–300].

Другий пасаж є трохи іншим за змістом (уривок б):

"Від Мухаммада б. Джа'фара б. ал-Зубайра: від "Воістину це є істинна оповідь" до Його слів "Ми свідчимо, що ми є мусульмани" – він (пророк) закликав їх до справедливості і тим зруйнував їхні аргументи. І коли прийшло до посланника Аллаха, нехай благословить його Аллах та привітає, повідомлення від Аллаха про нього і рішення суперечки між ним та ними (християнами Наджрану), і наказ йому взаємно проклясти одне одного, вразі якщо вони відмовляться [вірити йому], закликав їх [Пророк] до цього (взаємного проклинання). І сказали вони: "О батько ал-Касима! Дай нам подумати над нашими справами, а потім ми прийдемо до тебе з тим, що хочемо робити стосовного твого заклику". І вони пішли від нього і прийшли до ал-'Акіба, що був авторитетним серед них. І сказали вони: "О Абд ал-Масіх! Що ти думаєш?" Він сказав: "Клянуся Аллахом, о общино християн, ви вже дізналися, що Мухаммад є посланим пророком, і він прийшов до вас з частиною (проясненням) повідомлення про вашого господина (Ісуса Христа). І ви знаєте, що не було такого, щоб народ прокляв пророка, і залишилися в живих дорослі та зросли діти їхні. І воістину то буде викорінення ваше, якщо ви зробите це. І якщо ви бажаєте залишитися при своїй вірі та стверджувати те, що у вас є про вашого господина, то приміритесь з цим чоловіком (пророком Мухаммадом – Д. Ш.), а потім відправляйтеся у свою землю, поки час не розставить для вас все по місцях". І вони прийшли до посланника Аллаха, нехай благословить його Аллах та привітає, і сказали: "О батько ал-Касима! Ми прийшли до думки, що не будемо сперечатися проклинати одне одного з тобою і залишимо тебе з твоєю вірою. І повернемося [додому] з нашою вірою, а пошли з нами людину з твоїх асхабів, кого хочеш для нас, щоб він вирішував наші суперечки в

майнових справах. І воістину ми підкоримося вам добровільно" [11, с.300].

Не дивлячись на те, що перші вісімдесят з лишком аятів сури Алу ʿІмран вважаються посланими з приводу делегації Наджрану, екзегетична традиція не є одноголосною у відношенні аятів цієї сури виключно до християн. Зокрема це найбільш яскраво проявляється у тлумаченні аятів, у яких згадуються "люди Книги" ("ахл ал-Кітаб") у цілому, наприклад, Алу ʿІмран, 64–65. Ал-Табарі вважає, що ці аяти в рівній мірі можуть бути віднесені і до іудеїв, і до християн незважаючи ні на які контексти, а лише за змістом [11, с.302]. Це ще раз доводить, що Коран складається з окремих аятів, які можуть використовуватися незалежно від контексту сури й інтерпретуватися з опорою на усталену традицію, а не на історичний аналіз приводів її послання пророку Мухаммаду. Так само деякі інші початкові аяти сури Алу ʿІмран відносяться тлумачниками виключно до іудеїв, що жили в Медині, а не до християн Наджрану. Наприклад, Алу ʿІмран, 78, на думку ал-Табарі, присвячено відносинам Мухаммада з іудеями, у той час як наступний аят 79 вже має приводом справи делегації Наджрану:

"І не годиться людині, щоб отримала вона від Аллаха Книгу, та мудрість, та пророцтво, а потім казала людям: "Поклоняйтеся мені замість Аллаха", але "Будьте вчителями за те, що ви знаєте Книгу і що ви вчили" [1, с.60].

У цьому аяті закладено відповідь на одне з питань, які християни з делегації Наджрану ставили Мухаммаду з приводу його вчення, а саме чи проголошує Мухаммад себе богом та новим об'єктом поклоніння (ривок 7):

"Від Ібн ʿАббаса, що сказав: "Коли зібралися книжники іудеїв та християн з людей Наджрану у посланника Аллаха, нехай благословить його Аллах та привітає, і той закликав їх до ісламу, сказав Абу Рафі ʿ ал-Курзі: "Чи ти хочеш, о Мухаммад, щоб ми поклонялися тобі, як християни поклоняються ʿІсі сину Марйам?". І сказав чоловік з християн Наджрану, якого звали ал-Раʿіс: "Чи цього ти хочеш і до цього закликаєш?" І сказав посланник Аллаха, нехай благословить його Аллах та привітає: "Борони Боже від того, щоб ми поклонялися комусь, окрім Аллаха або наказували поклонятися комусь, окрім Нього. Не з цим він послав мене і не те він мені наказав". І послав Аллах, Великий Він і Славний, про це своє слово" [11, с.325].

У тафсірі ал-Табарі, який фактично став базовим для усіх інших творів тлумачень Корану, містяться також й інші аяти, зміст яких у тій чи іншій мірі відноситься до делегації Наджрану, однак нові історії, що пояснювали б контекст цих аятів, відсутні. Цікаво зазначити, що до делегації Наджрану відносять також й інші аяти, що навіть за відносною хронологією появи є більш ранніми (наприклад, ал-Бакара, 113, 120).

Отже перше питання, яке виникає у зв'язку з цими пасажами, – це наскільки вони є автентичними. У цих епізодах Пророк демонструє

неабиякі для неписьменної людини навички полеміста, знайомого з принципами логічного мислення та загальної побудови силогізму. Це очевидно наводить на думку про пізніший характер виникнення цих пасажів, які мали б стати історичним контекстом або передісторією появи конкретних аятів. З іншого боку, доволі неприродно виглядає безпорадність християн, окремі з яких, за визнанням самих мусульманських джерел, були достатньо обізнані у своїй релігії, щоб дати відсіч у питаннях, добре пророблених за століття християнських богословських дебатів. Окрім того, сценарій розгортання полеміки та аргументи – усе це без сумніву має свої витoki у мусульманській традиції та є обмеженим рамками коранічного дискурсу щодо християн.

Так деякі аргументи пророка з уривку 2 є нічим іншим як коранічними аятами 5–6 тієї ж сури Алу 'Імран:

Тафсір ал-Табарі	Коран
قال: "أَفَلَسْتُمْ تَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ لَا يَخْفَى عَلَيْهِ شَيْءٌ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ؟"	(5) إِنَّ اللَّهَ لَا يَخْفَى عَلَيْهِ شَيْءٌ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ
قال: "فَإِنَّ رَبَّنَا صَوَّرَ عِيسَى فِي الرَّحِمِ كَيْفَ شَاءَ. فَهَلْ تَعْلَمُونَ ذَلِكَ؟"	(6) هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ فِي الْأَرْحَامِ كَيْفَ يَشَاءُ ۗ لَّا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

Отже, якщо історія цього полемічного зіткнення є автентичною, то можна зробити висновок, що або аяти цієї сури стали повторенням аргументів пророка Мухаммада з цієї суперечки, або ж самі його слова одразу записувалися як аяти одкровення.

З іншого боку, важливо також відмітити, що слова Мухаммада "Так, воістину він є раб Аллаха та Його слово, що Він кинув Мар'ям, та дух від Нього" з уривку 4, є аятом Корану, який з'являється лише у сурі ал-Ніса', 171, що хронологічно є більш пізньою за суру Алу 'Імран.

Як слідує з цитованих пасажів, наріжним каменем спотикання у дискусіях пророка Мухаммада з християнами Наджрану став статус та божественна сутність Ісуса Христа ('Іси сина Мар'ям). В уривку 2 пророк Мухаммад намагається довести, що Іса не володів ніякими божественними якостями, а особливо всемогутністю та всезнанням. Очевидно, що непорочне зачаття 'Іси-Ісуса, яке однаково визнавалося обома релігіями, від самого початку не отримало в ісламі того символічного значення божественності, яке воно мало в християнстві. Аналіз аргументів показує, що у мусульманській традиції богосинівство Ісуса розглядалося виключно у **біологічному сенсі**, тобто в термінах людської фізіології, і саме проти цього були спрямовані головні полемічні зусилля Мухаммада. У процесі дискусії Пророк переконливо демонструє християнам несумісність їхніх поглядів на Ісуса Христа з образом недосяжного трансцендентного Бога, а відповідно абсурдність та богохульність ідеї буття бога в людському тілі. Цей аргумент, розвинений та доповнений з християнських джерел, стане одним з ключових у подальшій антихристиянській полемічній традиції в ісламі.

Оскільки богословська дискусія між Мухаммадом та християнами Наджрану не принесла порозуміння, методом вирішення цієї суперечки

було обрано останній полемічний аргумент тогочасних арабів – взаємні проклинання (*мула'ана* або *мубагала*) [5, с.276]. За процедурою обидва боки конфлікту проклинають одне одного, і той, хто неправий, мав бути вражений прокляттям або загинути від нього. В результаті християни злякалися абсолютної впевненості та рішучості Мухаммада (який ставить на карту не тільки своє життя, але й життя своїх онуків та дочки Фатіми) та відступилися, погодившись виплачувати *джиз'ю* за право сповідувати свою релігію. В цьому аспекті епізод *мубагали* демонструє значний вплив, який мала релігійна полеміка на соціальні відносини в період формування ісламської держави, а саме на встановлення статусу "людей Книги": пророк Мухаммад здобуває контроль над християнськими племенами Наджрану не збройним нападом, але через перемогу в релігійному диспуті. Як вже показали попередні дослідження антихристиянських полемічних творів [9], цей вплив збережеться і в подальші століття існування Арабського халіфату, що доводить важливість вивчення полемічної літератури для розуміння міжконфесійних відносин в ісламських суспільствах.

Таким чином, наведені історії полемічного протистояння Мухаммада з жителями Наджрану є одними з найбільш ранніх повідомлень, що дають уявлення про хід вербальної полеміки між мусульманами та християнами до появи письмових полемічних творів у середині IX століття. На нашу думку, ці оповіді, очевидно, базовані на реальних подіях, однак їхній зміст є частково або повністю сконструйованим у пізнішій ісламській богословській традиції відповідно до необхідності ідеологічної легітимації пророцької місії ісламу.

Література

1. **Al-Qur'an** al-karim. – Dimashq: Dar al-ma'rifa, 1420. – 604 s.
2. **Madelung W.** The Succession to Mu'ammad: a Study of the Early Caliphate / W. Madelung. – Cambridge: Cambridge University Press, 1997. – 432 p.
3. **Massignon L.** La mubahala de Medine et l'hyperdulie de Fatima / L. Massignon // Opera Minora. – Beirut: Dar el-Maaret Liban, 1963. – Vol.1. – P.550–572.
4. **Schleifer J.** Banu'l-Harith b. Ka'b / J. Schleifer // The Encyclopaedia of Islam, 1986– . – Vol.3. – 1986. – P.223.
5. **Schmucker W.** Al-Mubahala / W. Schmucker // The Encyclopaedia of Islam, 1993. – . – Vol.7. – 1993. – P.276–277.
6. **Schmucker W.** Die christliche Minderheit von Nagran und die Problematik ihrer Beziehungen zum fruhen Islam / W. Schmucker // Banner Orientalish Studien, N.S. – 1973. – №27/1. – P.183–281.
7. **Strothmann R.** Die Mubahala in Tradition und Liturgie / R. Strothmann // Der Islam. – 1958. – 1933. – P.5–29.
8. **Колесников А. И.** Две версии договора Мухаммада с христианами Наджрана / **А. И. Колесников** // Палестинский Сборник. – 1986. – Вып.28 (91). – С.24–34.
9. **Шестопалец Д.** "Ал-Джаваб ас-сахих" Ібн Теймійї як твір полемічної літератури та джерело з історії ісламо-християнських

стосунків XIII–XIV ст. // Сходознавство. – Київ: Інститут сходознавства ім. А. Кримського НАНУ, 2007. – №37. – С.166–181.

10. ابن سعد (محمد بن سعد بن منيع الزهري). الطبقات الكبرى : الطبقة الخامسة من الصحابة (في 8 اجزاء). – بيروت: دار صادر، بدون تاریخ. – الجزء الاول. – 506 ص.
11. الطبري، محمد بن جرير. جامع البيان عن تأويل آي القرآن. في 30 الأجزاء. – بيروت: دار الفكر، 1405. – الجزء الاول. – 583 ص.
12. الواحدي، علي ابن احمد. أسباب النزول. – بيروت: عالم الكتب، بدون تاریخ.

Шестопалец Д. В. У истоков исламо-христианской полемики: пророк Мухаммад и делегация Наджрана

Стаття посвящена дослідженню повідомлень арабських середньовікових джерел про релігійну полеміку пророка Мухаммада з християнськими племенами Наджрану.

Ключевые слова: исламо-христианская полемика, Наджран, Мухаммад, тафсир

Шестопалець Д. В. Біля витоків ісламо-християнської полеміки: пророк Мухаммад та делегація Наджрану

Стаття присвячена дослідженню повідомлень арабських середньовічних джерел про релігійну полеміку пророка Мухаммада з християнськими племенами Наджрану.

Ключові слова: ісламо-християнська полеміка, Наджран, Мухаммад, тафсир

Shestopalets D. V. At the dawn of Islamic-Christian polemic: Prophet Muhammad and the delegation of Najran

The article is devoted to the analysis of the Arabic medieval sources' information on the religious polemic between Prophet Muhammad and the Christian tribes of Najran.

Keywords: Islamic-Christian polemic, Najran, Muhammad, tafsir